

Stjepan Radić i gospodarstvo

Prilog ukazuje na stajališta Stjepana Radića prema gospodarskoj problematici.

Stjepan Radić studirao je u Parizu sociologiju i politologiju, te se upoznao s najnaprednijim znanstvenim mišljenjima o gospodarstvu. Međutim Francuska je i domovina fiziokratizma, učenja da je izvor bogatstva samo zemlja, a to je zapravo osnova modernog agrarizma, koji je početkom 20. stoljeća zahvatio i Austriju i Ugarsku i Češku, te se u nekim zemljama pretvorio u pravi "seljački pokret". U stvaranju svoje ideologije za hrvatsko seljaštvo Radić se pored ostalih gospodarskih pisaca oslonio i na djelo švedskog agrarnog pisca Gustava Henrika Melinea *Retour aux Champs* (Paris 1872.) ali i na druge¹. Vrativši se u Hrvatsku Stjepan Radić je stečeno znanje pokušao prilagoditi posebnim prilikama u Hrvatskoj, gdje je industrijalizacija uzela preslabi zamah da bi seljaštvo i uopće zemlju izvukla iz stalne gospodarske krize, a plemićki posjed bio je u procesu propadanja, te se srednji seljački posjed Radiću činio kao jedino rješenje za spas sela u Hrvatskoj. Dakako da su prilike mijenjale, i poslije 1918. godine sve je bilo drugačije, pa je i Radić izvršio modifikaciju ciljeva za kojima je težio. Stoga se moraju razlikovati barem tri faze u Radićevom radu na polju gospodarstva.

Prvi period od 1908-1918.

Stjepan Radić je svoje spoznaje izgradio od 1900. do 1914., putujući raznim krajevima Hrvatske i razgovarajući s narodom, ali i prateći rad u Hrvatskom saboru i čitajući razne studije. Okupio je oko sebe malu grupicu suradnika, koji su se specijalizirali za pojedina područja gospodarstva i koji su počeli pisati knjižice za narod, koje je tiskao u Hrvatskoj seljačkoj tiskari u Petrinjskoj ulici. Prvu takvu knjižicu izradio je prema izjavi Stjepana Radića Tomo Jalžabetić iz Đurđevca², a onda su se pridružili tome poslu Đuro Basariček, Josip Predavac i drugi.³

¹ V. Branka Boban, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb 1998. Dr. Boban je ocijenila i Radićevu knjigu "Današnja financijska znanost" (str. 211), ali i druge radove Stjepana Radića do 1914. godine. Gustav Henrik Mellin, (Revoleck, 1803 - Norra Vram, 1876). Glavno mu je djelo "Descriptions de la vie du peuple et de la nature du Nord Scandinavie" (1855-1876), 4 sveska.

² Vjerojatno Radić misli na brošuru Tome Jalžabetića "Prelaz na bolji način gospodarenja s usjevnim redom" (Zagreb 1914).

³ Đuro Basariček je objavio u seriji "Mala knjižnice" više brošurica koje se bave gospodarstvom. Među njima treba svakako spomenuti brošuru Josipa Predavca "Pučka prosvjeta u Danskoj" (1909), te "O narodnom gospodarstvu" (1910), kao i zajedničku brošuru J. Predavca, F. Novljana i S. Radića pod naslovom "Gospodarstvo - prosvjeta - politika" (1910). I list Dom često donosi savjete i upute za rad na selu.

U tom vremenu Stjepan Radić traži:

1. Osnivanje agrarne banke preko kojeg bi seljaštvo dobilo jeftine kredite;
2. Osnivanje uzornih seljačkih gospodarstava koji bi zamijenili plemićki veleposjed u propadanju;
3. Permanentno školovanje seljačkih gospodara kroz zimske tečajeve, gospodarske učitelje, knjižice i prilagodbe križevačke ratarnice, osnovane 1860., potrebama hrvatskog sela;
4. Samoupravu seoskih općina, koje trebaju biti osnovne gospodarske jedinice, s time da bi tek od kotara počela djelovati upravno-politička vlast.
5. Oslobođenje poreza za osnovne potrebe seljaka: sol, petrolej i šećer. Radić je analizu poreznog sustava objavio u knjizi *Današnja financijalna znanost* (Zagreb, 1906).
6. Organiziranu kolonizaciju iz prenaseljenih krajeva Hrvatske u Slavoniju.
7. Stvaranje zaštićenog seljačkog minimuma.

Na ispunjenje ovih ciljeva Radić nije mogao djelovati ni najžeškom kritikom u Saboru, ali je ipak bilo pozitivnih pomaka, jer je Hrvatski sabor gospodarsku osnovu iz vremena bana Pavla Rauha uspio upotpuniti, pa je to postalo 1914. sadržaj rada IV. odsjeka zemaljske vlade - Odsjeka za narodno gospodarstvo. Naime, Radić je tvrdio da sve što u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi nije spomenuto da pripada poslovima zajedničke ugarsko hrvatske vlade u Budimpešti, pripada poslovima Zemaljske vlade u Zagrebu, pa tako i rudarstvo, svilarstvo, pčelarstvo i drugo.⁴

Drugo razdoblje 1918. - 1926. U tom razdoblju Stjepan Radić nije mogao djelovati ni u Saboru ni u samoupravama, jer takovih nije bilo. Njegov rad na gospodarskom polju ipak nije bio samo u domeni ideologije, izražen najsazetije kroz "Ustav seljačke republike".⁵ Uz pomoć Josipa Predavca, Pavla Radića, Tome Jalžabetića i dr. Rudolfa Horvata, on je stvorio organizacije koje su trebale pomoći seljaku da bolje organizira svoje gospodarstvo. Stvorene su i izgrađene slijedeće gospodarske organizacije: 1. Hrvatski seljački dom (1921-1929); 2. Glavna zadruga hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga (1921-1928); 3. Hrvatska seljačka zadružna banka ("Selo banka") 1923-1929; 4. Osiguravajuća zadruga "Providnost" (1921-1929).⁶

Državne su ustanove zazirale od ovih Radićevih gospodarskih institucija, te ne samo da ih nisu pomagale, već su spriječavale, kočile i otežavale njihov rad, gdje je to god bilo moguće, da bi ih konačno neposredno nakon smrti Stjepana Radića i likvidirale, diskvalificirajući pri tome Josipa Predavca zbog navodnih pronevjera i nepravilnog poslovanja u ovim poduzećima za dalji rad u Hrvatskoj seljačkoj stanci.

Poslovanje ovih ustanova prati niz članaka u *Domu*, koje je pisao Stjepan Radić ili njegovi suradnici, a kroz kojih se dalje njeguju ideje koje je stvorio u prvom razdoblju, iako to ne treba uzeti doslovno, jer Radić ne petrificira svoje ideje, već ih prilagođuje političkom i gospodarskom trenutku, modificira prema kraju i potrebama naroda, pa je na pr. upravo u vremenu kada mu je nećak Pavle Radić bio ministar agrarne reforme u Beogradu uspio preko Đure Basaričeka izvršiti koloniziranje jedne skupine seljaka iz Hrvatskog Zagorja i Podravine u područje Virovitice, što je izvanredan potez s obzirom na

⁴ Stjepan Radić, Govori u Hrvatskom saboru, II knj., Zagreb 1996, 41.

⁵ "Državno uređenje ili ustav neutralne seljačke republike Hrvatske" je objavio Zvonimir Kulundžić u S. Radić "Politički spisi" (Zagreb 1971), str. 366-393, ali je analiza ovog teksta izvršena tek na ovom skupu od dr. H. Sirotkovića.

⁶ Mira Kolar-Dimitrijević, Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevu pokretu. Historijski zbornik, 46, 1993, 155.

demografsku politiku koju je provodio režim u Beogradu, a osobito u pitanjima kolonizacije od koje je Hrvatsko Zagorje bilo izuzeto.⁷

Treće razdoblje od 1927. do 1928. godine. Ovo je razdoblje najkraće ali i najzanimljivije i najvažnije, jer je Radić Oblasnu skupštinu Zagrebačke oblasti pretvorio u samoupravu preko koje je započeo ostvarivati svoje gospodarske ideje u praksi. Nevjerojatno je s kakovom je vještinom iskoristio praznine u Zakonu o oblasnim samoupravama iz 1922, te je taj inače nepovoljni zakon iskoristio 1927., i osobito u prvoj polovici 1928. godine, za gospodarsko povezivanje oblasti s pretežno hrvatskim stanovništvom, stvarajući time neke veze cjelovitu Hrvatsku na gospodarskom planu pri čemu su dakako socijalni i gospodarski problemi bili u prvom planu.⁸

Ograničen vrlo mršavim sredstvima koja je dobio od režima za rad oblasne samouprave, Stjepan Radić je izradio proračun Oblasne skuštine Zagrebačke oblasti prema potrebama, a onda je izradio sistem prikupljanja prireza koji mu je omogućio oživotvorenje nekih svojih dugo godina njegovanih zamisli.⁹

Kao izvršno tijelo Oblasne skupštine stvorio je Oblasni odbor kojemu je bio predsjednik i koji je izradio niz zanimljivih osnova za gospodarstvo na selu. Ove su osnove sačuvane i bilo bi vrijedno prirediti ih za tisak.¹⁰

Svih osam odjela Oblasne skuštine Zagrebačke oblasti, koje je izmislio Radić sa suradnicima, nalaze se u funkciji unapređivanja gospodarstva, odnosno u širem smislu sela.

U prvom prosvjetnom Odjelu, kojim je upravljao sam Radić, iskoristivši svoja iskustva koja je stekao kao ministar prosvjete 1926., pomagao je izgradnju i proširenje seoskih škola, te započeo akciju opismenjuvanja odraslih i održavanja prosvjetnih tečajeva. Ovaj je odjel poslije smrti S. Radića preuzeo Rudolf Herceg.

Drugi je Odjel za narodno gospodarstvo vodio Josip Predavec.¹¹ On je sa suradnicima izradio niz vrlo vrijednih uredaba za stočarstvo.

Treći odjel za socijalnu pomoć vodio je dr. Juraj Krnjević,¹² i preko ovog odjela pomagana je seoska sirotinja u raznim dijelovima Hrvatske, a slano je jeftino žito i u Hercegovinu.

⁷ Ova je tema ponešto dodirnutu u knjizi M.Kolar-Dimitrijević, Mara Matočec, hrvatska književnica - seljakinja i njen rad na socijalno-političkom i kulturno-prosvjetnom polju u okviru seljačkog pokreta braće Radić, Koprivnica 1993, 10-12; Ista, Prilog poznavanju života i rada radićevca i humanitarca dr. Đure Basaričeka, Podravski zbornik, 21, 1997, 85-98.

⁸ Za sada je ovo povezivanje obradeno samo između Zagrebačke i Splitske oblasti i to na kulturnom polju. M. Kolar-Dimitrijević, Stjepan Radić i povezivanje zagrebačke i splitske oblasti 1927. i 1928., Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 12, Split 1996, 903-917.

⁹ M. Kolar-Dimitrijević, Financijski proračuni samouprave zagrebačke oblasti za 1927., 1928. i 1929. godinu, Acta historico-oeconomica, 21, 1994, 85-102.

¹⁰ Osnove se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu, Zagrebačka oblast, razne kutije.

¹¹ Josip Predavec (Rugvica, 2. VII. 1884.- Dugo Selo, 1933). Nakon završetka klasične gimnazije završio je Gospodarsku akademiju u Taboru u Češkoj, a kada se vratio u zemlju započeo je raditi s braćom Radić, premda je jedno vrijeme radio i u Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu. Kandidirao se je na izborima, ali nije bio izabran. Poslije Prvog svjetskog rata radi još intenzivnije sa Stjepanom Radićem u svim institucijama koje je Radić stvorio, da bi radi toga krajem 1929. bio zatvoren a onda i suđen. Nakon što je izašao iz zatvora bavio se pisanjem, te je napisao knjigu *Selo i seljaci* (Zagreb, 1934) koja je izašla tek poslije njegove smrti (M. Kolar-Dimitrijević, Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevu pokretu, Historijski zbornik, 46, 145-163.;

Ista, Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile: U povodu 60-godišnjice ubojstva J. Predavca, potpredsjednika HSS-a, Časopis za suvremenu povijest, 25 1993, br. 2-3, 203-224.

¹² Dr. Juraj Krnjević, (Ivanić Grad, 1895. - London, 1988). Bio je pravnik, tajnik HSS-a. Biran za zastupnika 1920. i 1923. u Tuzli. Od 1928. do 1964. glavni tajnik HSS-a. Od 1929. do 1939. u emigraciji. Tada se uključuje u rad u Banovini Hrvatskoj, da bi u travnju 1941. bio od Mačeka delegiran u izbjegličkoj vladi, odakle se povlači zbog stalnih sukoba sa srpskim ministrima.

Četvrti odjel bio je odjel za javne radnje i promet koji je vodio ing. August Košutić,¹³ i preko njega su započete pa i dovršene mnoge ceste, mostovi, izvršene melioracije potoka u na tom području vrlo zapuštenoj Zagrebačkoj oblasti, jer se od prije Prvog svjetskog rata ništa nije ni popravljalo ni gradilo na polju cestogradnje.

Peti je Odjel za samoupravnu administraciju vodio dr. Ernest Spiess,¹⁴ dugogodišnji upravni činovnik iz vremena Austro-Ugarske, koji je odlično poznao zakonodavstvo i koji je uspevao iskoristiti činjenicu što nije postojalo jedinstveno zakonodavstvo za čitavu jugoslavensku državu, već su do 1929. važili raniji zakoni u pojedinim pokrajinama u koliko nisu izmijenjeni odlukama Narodne skupštine ili ukinuti donošenjem novih zakona.

Odjel za financije vodio je Senjanin dr. Ivan Krajač¹⁵ koji je ispaao iz beogradske vlade već krajem 1926. kao politički neprilagođen jugoslavenskoj ideji i neupotrebljiv za postizanje radikalnih ciljeva, i koji je kao iskusan stručnjak na polju novčarstva, vrlo vješto manevrirao s novčanim sredstvima Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti.

Sedmi odsjek zvao se Odjel za obrt, industriju i statistiku koji je vodio dr. Stjepan Košutić.¹⁶ Rad ovog odsjeka je Radić usmjerio prema osnivanju stručnih škola, i oživljavanju do tada već potpuno zanemarene statistike u zagrebačkom području, gdje je ukinut Zemaljski statistički ured sveden na malu podružnicu beogradske Državne statistike.

Na osmom Odjelu za narodno zdravlje vodstvo je imao dr. Drago Klepac,¹⁷ koji je izradio sistem da zdravstvo dođe do svakog sela i seljaka osnivanjem uzdruženih zdravstvenih zajednica (općina). Ukazujemo da su sve Radićeve zamisli u ovim odborima kopirane u drugim oblastima gdje je živjelo hrvatsko stanovništvo, a osobito u Osječkoj oblasti, ali su se za nj zainteresirale i druge oblasti.¹⁸ Stjepan Radić je upravo genijalno iskoristio sve mogućnosti Zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi iz 1922. za oživljavanje samoupravnog rada u općinama, pa se beogradska vlada nije usudila prići realizaciji kotarskih (sreskih) samouprava, jer bi to značilo međusobno povezivanje velikog broja subjekata znatne materijalne moći. Kotarske samouprave nisu nikada uspostavljene za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Iskoristivši iskustvo stečeno radom u Hrvatskom Saboru Stjepan Radić je tijekom 1927. i 1928. oslabio centralizam isticanjem posebnih interesa pojedinih dijelova jugoslavenske države u tolikoj mjeri da je vlada odlučila reagirati, pa je

¹³ Ing. August Košutić. (Radoboj, 1893. - Beč, 1964). Studirao je pravo u Zagrebu i Visoku tehničku školu u Pragu. Radio u beogradskoj vladi za vrijeme Radića. Od 1929. do 1937. bio u emigraciji, ali osumnjičen da je surađivao u Vokić-Lorkovićevom atentatu odlazi 1944 na partizanski teritorij, ali tamo umjesto dobrodošlice biva zatvoren i suđen, te ponovno odlazi u emigraciju.

¹⁴ Dr. Ernest Spiess (Vinkovci, 1868. - Zagreb 1929). Pravnik i stručnjak za županijske poslove za vrijeme Austro-Ugarske monarhije.

¹⁵ Dr. Ivan Krajač, (Senj, 1877 - Bleiburg? 1945). Pravnik. Bio je član Hrvatsko-srpske koalicije, što mu je omogućilo poslije 1918. da se uključi u vladine poslove, ali već 1922. ulazi u HSS. Ušao je u Pašić-Radićevu vladu 1926. kao ministar trgovine i industrije, ali zbog njegove čisto hrvatske orijentacije i brige za turizam na Jadranu ispada iz vlade. I dalje radi sa S. Radićem, ali se poslije atentata distancira od politike sve do vremena Nezavisne Države Hrvatske, kada je zbog nekoliko članaka u *Spremnosti* bio prisiljen da se povlači iz Zagreba prema granici gdje je i nestao. (M. Kolar-Dimitrijević, O Ivanu Krajaču i njegovom gospodarskom radu. *Acta historico oeconomica*, 21, 1994, 103-116)

¹⁶ Dr. Stjepan Košutić, (Radoboj, 1890-), odvjetnik, stariji brat Augusta. Branio je optužene radićevce na sudu. Bio je i narodni zastupnik 1927. godine.

¹⁷ Dr. Drago Klepac, (Trebarjevo - Zagreb). Dermatolog. Radio poslije Prvog svjetskog rata u bršadinskoj zaraznoj bolnici, a kasnije u Okružnom uredu za osiguranje radnika u Zagrebu.

¹⁸ Tako napr. Primorsko-krajiška oblast traži da joj se pošalju materijali iz kojih će vidjeti kako radi Oblasni odbor Zagrebačke oblasti. (Hrvatski državni arhiv, Primorsko-krajiška oblast, kut. 2).

i atentat i uspostava šestosiječanjske diktature dobrim dijelom i reakcija na Radićeve gospodarske akcije na polju samouprava.

Velike muke je zadao Radić svojim radom u Oblasnoj skupštini beogradskom režimu. Sve svoje ideje i zamisli nastojao je ostvariti, uloživši u to golemi napor jer je oblasna samouprava bila bez dovoljno novaca, a beogradska vlada je upravo manjkavim financiranjem samouprava nastojala otežati pa čak i onemogućiti njihovu djelatnost. No to je nadoknadio ustrajnim i nevjerojatnim radnim elanom, ponukavši na takav rad i svoje suradnike. Usprkos objave Zapisnika oblasne skupštine Zagrebačke oblasti još 1993, ovaj Radićev rad još nije prepoznat, spoznat i priznat u onoj mjeri u kojoj to zaslužuje.¹⁹ Vodeći brigu o hrvatskom seljaku Radić je vodio brigu o Hrvatskoj, te je ukazao na potrebe i nedostatke i uprave i gospodarstva i politike, te ni poslije njegove smrti beogradska vlada nije više mogla zanemariti interese sela, osobito kada je prihvatila i shvatila da budućnost Jugoslavije leži u agraru, pa su i u Zakon o poljoprivredi dra Otona Frangeša iz 1931. ugrađene misli Stjepana Radića o radu na selu, a mnoge Radićeve ideje na organizaciji gospodarstva u Banovini Hrvatskoj nalazimo i kod dr. Vladka Mačeka.

Završit ću s Radićevom misli iz 1914. godine: "...da politički motivi pokreću sve, a prosvjetna i gospodarska pitanja su time uvjetovana",²⁰ ali i da je "...gospodarstvo umjeće osobite vrste. To je umjeće mnogo teže nego politika, uprava ili umjetnost, a i vremena blagostanja su rijetka."²¹ Nakon petnaest godina je Radić pokušao učiniti obrnuto, tj. radom na polju gospodarstva izmijeniti politiku. Bila je to odlična zamisao, koja je nažalost našla svoj kraj u njegovoj tragičnoj pogibiji, jer niti jedna ličnost u Radićevom pokretu nije mogla nastaviti ono što je on započeo s tako mnogo promišljanja i s tako mnogo radnog elana.

Summary

Stjepan Radić and the Economy

Stjepan Radić studied sociology and politology in Paris; in that way he acquired abundant knowledge about modern economic theory. Radić based the creation of his ideology and political practice toward Croatian peasantry on many various authors, particularly on the Swede Gustav Henrik Meline. When Radić came back to Croatia he adapted his knowledge to specific Croatian circumstances. In the country the industry was still weak to be the locomotive of the overall progress. Therefore Radić thought that this role can be given to the middle class peasants. Naturally, as the situation was changing from the beginning of the century to the twenties, Radić was changing his conception. Some elements of his ideology were used by the leaders of the HSS even in the late thirties.

¹⁹ Radićev sabor. Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti 1927-1928., Zagreb 1993.; M. Kolar-Dimitrijević, Elementi županijskog sustava u samoupravama oblasti 1927-1929. U: Hrvatske županije, zagreb 1996, 113-122. M. Kolar-Dimitrijević održala je 1993. i referat pod nazivom "Stjepan Radić u zagrebačkoj Oblasnoj skupštini 1927. i 1928 godine", te je proširenu verziju ovog referata predala organizatoru skupa HAZU za tisak no do danas zbornik s toga skupa nije objavljen.

²⁰ Radić, Govori u Hrvatskom saboru, II, 34.

²¹ Radić, Govori u Hrvatskom saboru, III, Zagreb 1996, 237.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33



ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X